

R6561

БИБЛИОТЕКА  
Учреждения  
Института  
МГУ

№  
**ПЛУГ**

П 170424

**4**

**1 9 3 2**



ЦІНА 60 КОП.

ЛІТЕРА

ТУРНИМЕНСТВО

V.N. Karazin Kharkiv National University



00786670

4

ХАРКІВ "21"  
Виб. к-те Ін-ста Марксизма.  
П. Л. У. г. 1-1-33  
Харків поштанг. 1 пр.



# ПРИВІТАННЯ ДО П'ЯТИРІЧЧЯ В У С П П

Спілка послетарсько-колосьпних письменників (Плз) палко вітає ювілянтів—ВУСПП та „Молодняк“, які у неухильній боротьбі за генеральну лінію партії в літературі дійшли на день свого п'ятиріччя величезних успіхів.

Всупереч право-„лівацьким“ опортуністичним твердженням, всупереч контрреволюційно-троцькістським „теоріям“ пролетарська література і її передовий загін на Україні—ВУСПП—за проводом комуністичної партії виборола собі право на існування і є на сьогодні основною, найближчою до партії ведущою літературною організацією на Україні, що увімкнулась в усі процеси соціалістичного будівництва і творить літературу, як міцну зброю в руках пролетаріату для дальших класових боїв, за дальше розгортання цих боїв із рештками капіталістичних елементів як у місті, так і на селі за побудову соціалістичного суспільства.

ВУСПП та „Молодняк“ є стійкі загони загальносоюзної організації.

Спілка пролетарсько-колосьпних письменників (Плз) твердо переконано, що ВУСПП та Молодняк на підставі рішень свого останнього пленуму, який з усієї рішучістю і правильно видкрив і засудив усі свої хиби і помилки, що про них своєчасно сигналізувала партійна та комсомольська преса, поклав край безпринципній груповій боротьбі і поновому приступив до запровадження в життя б історичних вказівок тов. Сталіна.

Спілка пролет.-колосьпних письменників переконана, що в наступній роботі ВУСПП та Молодняк приділять належну увагу і пролетарсько-колосьпній літературі і, зокрема, Спілці П.-К. письменників („Плз“), яка так само, на своєму останньому перебудовному пленумі, засудивши правоопортуністичні помилки в минулій роботі та „лівацькі“ закрути, стремить до запровадження в своїй роботі настанов, що їх дала XVII парт. конференція, стремить до спільної роботи з передовим загonom ВОАП, бойовим основним загonom пролетарської літератури на Україні—ВУСПП та Молодняком.

Лише в цій тісній єдності за проводом компартії ми зможемо створити Майнетобуди літератури.

Хай живе компартія!

Хай живе проводир світової революції тов. СТАЛІН!

Хай живе пролетарська література!

Хай живе ВУСПП—Молодняк!

Секретаріат Спілки прол.-колосьп. писем. (ПЛУГ).

Палко вітаємо ВУСПП. Молодняк, що за проводом лєнінської партії в непримиренній боротьбі на два фронти пройшов славетний п'ятирічний шлях свого існування. Тільки під постійним керівництвом комуністичної партії, неухильно виконуючи всі її директиви, ВУСПП—Молодняк став передовою пролетарською літературною організацією.

Ваш п'ятирічний ювілей є величезне досягнення робітничої класи в переможній боротьбі соціалістичного будівництва, в створенні великого мистецтва більшовізму.

Вночі з цілою класою до нових перемог за створення Майнетобудів у літературі.

Редакція журналу „ПЛУГ“.



K 6561

ВСЕУКРАЇНСЬКА СПІЛКА  
ПРОЛЕТАРСЬКО-КОЛГОСПНИХ  
ПИСЬМЕННИКІВ

П Л У Г

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ  
КРИТИЧНИЙ ТА ГРО  
МАДСЬКИЙ МІСЯЧНИК  
РІК ВИДАННЯ VIII

1 9 3 2

№ 4

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО



ALLUKRAINISCHER VERBAND  
PROLETARISCHER KOLLEKTI  
VISTEN SCHRIFTSTELLER

P F L U G

GESELLSCHAFTLICH  
LITERARISCHE UND  
KUNSTLERSICH KRITISCHE  
MONATS SCHRIFT  
VIII J A H R G A N G

VERLAG „LITERATUR  
UND KUNST“

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА  
БІБЛІОТЕКА

170724



Бібліографічний опис цього  
видання вміщено в „Літописі Ук-  
раїнського Друку“, „Картковому  
репертуарі“ та інших покажчиках  
Української Книжкової Палати.

ДВОУ УПІ. 7 Друкарня  
ім. Фрунзе, Харків,  
Донець-Захаржевська., 6  
Укрголовліт 1532  
Зам. 462. Прим. 5.400



КІНДРАТ СТОРЧАК

## ШЛЯХ НА ГОРУ

( П О В І С Т Ь )

### ЧАСТИНА ДЕСЯТА

**П**ОБУВШИ в артілі „Боротьба“, Іванові мов прибавилось сили. Працювали добре, завзято. Уже скошили весь хліб, одну чверть змолотили, а більшу половину заскирдували. Найприємніше було читати великі літери в аншлагові районної газети, що сповіщала.

„Артіль „Боротьба“ закінчила косовицю.

Почин хлібозаготівлі зробили колгоспники Настасівки!

Хто за ними!“

Говорилося про Настасівську сільраду в цілому. Алеж працювали не однаково. „Трудовик“ загрожував плямою для всіх. Він систематично зривав добові завдання косовиці, часто там стояли молотарки, скирдувати й не думали.

Іван похвалився Рудеві —

— Не гаразд у нас з „Трудовиком“, розумієш, наче б то народ нічого, але діла немає.

Рудь подивився у простори покошеного хліба і ніби милувався ними. Здавалося Іванові слова зовсім не доходили до його слуху. Так він стояв довгенько. Утворилась мовчанка. Такі павзи бувають тоді, коли люди знають, що треба сказати, але шукають чітких слів для своїх думок.

Енергійно повернув голову Рудь і, глибоко втягнувши свіже повітря у груди, порушив тишу.

— Ти правий, „Трудовик“ хорий, лікувати його треба із голови. Я говорив не раз Горбові про це.

— Так, Горб добрий товариш, треба йому більше допомагати.

Рудь гнівно махнув рукою, стиснувши кулака.

— Архипа я знаю не перший день. Це ж ми тут боролись з куркульнею. Добрий парень. Чесний. За партію горлянку перегризе, а от освіти бракує. У радгоспі ж тільки лікнеп закінчив. Його найбільше підддає Дунда. Кар'єру б'є. Усе хоче показати себе, а в нашому районі там тільки на Дунду й зважають. Олецький Горба, мабуть, добре і не знає.



Згадавши про Дунду, Іван примружив очі, дивився у землю, ніби розшукуючи якусь маненьку, проте важливу штучку. Потім —

— А що собою уявляє Дунда? Він надісланий чи тутешній?

— Як тобі сказати, Дунда кар'єрист. Він пробував учитися — злякався труднощів, їздив десь, теж не встрявся, так і лишився в Настасівці. Шукає легкого хліба. Ну, як бачиш, до котрого часу так і живе.

Іван, вислухавши Рудя, знову замислився. Він так стояв, аж поки Рудь знову почав продовжувати характеристику Дунди. Тоді перебив.

— Чому ти не допомагаєш Горбові. Хіба має право комуніст замовчувати злочинства, з якого б ви боку не виходили. Раз ти не борешся з опортуністами, ледарями, кар'єристами і зі всією цією сволотою — значить, потураєш їй.

— Ні, товаришу Скалига, я борюся й допомагаю, та до нашої боротьби не прислухаються в районі. У весняну сівбу за плутанину в плянах ми закатали Дунді, так у районі сказали, що це „склока“.

Іванові уперше довелося зустрітися з таким фактом, що товариші нарікали на район та ще й на секретаря. Він звик до радгоспівського парткому, де нічого повз партком не пройде. Щоб правильно вирішити якісь справи, навіть дрібні, побутові, — до секретаря парткому ходять партійні і позапартійні. Невже ж Олецький не такий. Потім пригадав першу нараду, виступ земдиректора МТС... Пригадав, як Олецький говорив пишно, красиво й незрозуміло і як він не дав говорити тому товаришеві... Іван пригадав ще й приїзд Олецького, коли той не схотів навіть побачити його, а тоді, хитаючи головою, розтяжно проказав.

— Хіба там немає опортуністів. У районі ж не один Олецький. Стайте питання на бюро РПК, перед КК, нарешті пишть у центральну газету... Скрізь, де треба, говоріть про невиконання партійних завдань, але боріться. Хіба справа комуніста обмежуватись своїм осередком.

— Рудь свою вину визнав і заявив: до чорта обмеженість, будем ширше ставити питання.

— На цьому й покінчили.

Ось ті причини, що підбадьорили Івана у артілі „Боротьба“ і більшили його енергію.

Його підживляло й те, що там робота, як то кажуть, — кипить. Усі на своєму місці, і все на своїм місці. Він тепер поспішав до сільради, радий, що має майже повне уявлення про Настасівку і її керівництво. Лишалось виявити, хто такий цей Євпак, та чомусь люди ніяк не розв'яжуть своїх язиків про нього.

Ці думки так захопили Івана що він не зчувся, як на нього скочив великий сірий собака.

З воріт сусіднього двору вийшла Маринка й оборонила Івана. Іван посміхнувшись, пригадував, де він бачив цю дівчину. Вона допомогла скоріше розв'язати справу.



— Не впізнаєте?.. А пригадуєте — ви приїжджали до нас, як у нас зірвали роботу.

— Пригадую, пригадую... потім.

— Чий це собака?

— Собака такий, як і хазяїн. Правда, злий — зиркнула з під кучеря вого пасма чорного волосся. Тоді —

— Євпаків.

— Хіба дуже злий хазяїн?

— Поживете, узнаете. Хитрий дуже, треба добре стежити, а то не зчуєшся, як і вкусить.

Іван тепер, як слідчий, розпитував Маринку. Та розкривала сторінку за сторінкою з історії Настасівки. Вона була дуже молода, якраз з тих людей, що до комсомолу прийшли через піонер-загін, тому всі свої свідчення давала не з власного досвіду, а з переказів. Але яка велика пам'ять у Маринки, яке майстерне вміння збирати матеріяли, уґрунтовувати свої переконання і вміння ними переконувати інших. Кожний новий факт, мов хорошим дослідником, стверджувався джерелами його добуття. Під ним ставилися прізвища свідків і їхній соціальний стан.

Іван радів, що натрапив на стежку, але Маринка попередила й тут.

— У час розкуркулення Горб ставив питання на бюро про Євпака, та його змазали Дунаєнко і Дунда.

— Що ти перекручуєш директиви партії? Середняка хочеш розкуркулювати. Євпак це ж ділок, з ним не рівняй іншого комуністам — говорили вони.

— Горб тоді обізвав їх опортуністами, їздив до РПК — до нас приїздив Оледький і за „склоку“ Горбові зроблено зауваження.

— Між іншим, як тебе звуть, — чомусь запитав Іван. Вона сказала. Тоді йому хотілось відповісти так, як він звик говорити в радгоспі.

— Усім, хто опертуніст, хто гальмує виконання партійного завдання — скрутимо голови. Та він про це тільки подумав. Уже мов до давно знайомої звернувся.

— Не дрейф, Маринко, з цією шваллю ми справимось.

— Я то не маю сумніву, але ж вони за цей час багато шкоди нам нароблять.

— Сами винні. Треба бути чуткішими... Боротися треба..

Шелестів вітрець, схвачувалися маненькі вихрики. Там десь далеко надходила буря. Чорні шари хмар страшною навалою сунули з-під небосхилу, намагаючись заповонити сонце.

Гарячі промені, мов з під руки могутнього коваля, обсипали потріскану землю й на грозу не хотіли звертати уваги. Навпаки, вони вогневими бризками атакували перші колони хмар, а ті з побілілими краями як перелякані сунулись геть від сонця.

— Ти куди? — спитала Маринка Івана.

Іван тільки тепер помітив, що говорять на ти. Відповів з посмішкою.



— На гору.

— Я теж з тобою — відказала Маринка і повернула за Іваном.

## ЧАСТИНА ОДИНАДЦЯТА

**С**ЬОГОДНІ було дві неофіційні наради. Замкнувши двері канцелярії, правління „обмірковували“ майбутній плян хлібозаготівлі. Кость з Маринкою в час перерви теж про це говорили з наймитсько-бідняцькою групою.

Але зміст нарад був неоднаковий.

Кость казав, що треба змагатися на швидше виконання плянів і неодмінно скласти умову з „Боротьбою“.

Майже всі підтримували, тільки побоювалися, що не встигнуть молотити. Бригадири на всіх дільницях і сам полевод так розпустили людей, що пляни день по дню зривались. Костя, як голову наймицько-бідняцької групи, бригадири не слухали і покладались на правління. Дунаєнко за останній час прямо в вічі називав Костя зривником. Навіть войовнича Маринка і та якось ніби притихла.

— Поставимо це діло в себе на засіданні. Ми їх розгромимо — казав Петро Курченко, завзятий незаможник.

Тільки, Костю, треба закрито провадити засідання. А то сволоч різна наповзе, а нашим хлопцям і рота заїмчить.

Маринка сперечила проти того, щоб закрито засідати, але в основному пропонувала те, що й Курченко. Усі погоджувалися.

Особливо про це говорив дід Мусій.

— Кость хлопав діда по плечі, напівголосно викрикував — правильно!

Останні й собі підтримували діда, а він розправляв комір нової, з червоного сатину, сорочки на старій поморщеній шні. Роки поклали свій відбиток на всю істоту, вимучену на чужій праці людини. Вони, прокляті роки, забрали силу, здоров'я форму й колір тіла, але не забрали енергії й безмежної, як світ віри в силу трудового колективу. Ба, тяжкі повієвіряння навчили цього дідуся без книжок, навіть без знання простих літер розбиратись правильно у явищах суспільних подій.

Скільки тих сивеньких дідів, що на своїх плечах пронесли епопеї боротьби з класовим ворогом. Вони чекають автора.

— Скільки ж дасть фактичний умолот за нашими підрахунками?

З цими словами Дунаєнко підвівся з місця і підійшов до Фаїфан Силіверстовича, що в три погібелі зігнувся над клаптиком папірця, старанно вкладаючи числа. Підвівши дугувату риску, відрапортував.

— Коли вважати й ту, що біля левад...

— Забудьте про неї, Фаїфан Силіверстович. Ви, як мала дитина.

Євпак гнівно пронизав очима рахівника, який, витріщивши очі, благає:

— Як же мені говорити?



Тонем, що ним говорять люди добре обізнані на таких справах, Євпак звернувся до Дунаєнка.

— Знаєте, буде краще, коли ми просто забудемо про двадцять п'ять десятин біля левад. Сами-ж знаєте, озимочка гарненька, слава богу. Ми ж минулого року сказали сільраді, ніби недосіяли, а цей шматочок держимо про запас. Воно ж державі не пошкодить, не знає ж вона про нього... т. та й вам, товариш Дунаєнко, із чого треба виписати жалуваннячко... треба ж жити.

Євпак говорив тихо, з повагом. Докази були настільки переконливі, що Фаїфан Сіліверстович наперекір своїй чемності вигукнув.

— От вірно! Йй'бо вірно!

— Не кричить — зауважив Євпак, — хто ж каже, що це не вірно. Дунаєнко й справді не заперечував проти Євпакової пропозиції. Він висловився, що держава нічого не втрачає від того, коли це не поставлено у свій час до зведень.

Ухвала була коротка і ясна — мовчати за двадцять п'ять десятин озиминики на баштанищах. Це, мовляв не злочин, а просто „страховка“, на коли буде великий плян. Та й правління повинно де з чого користуватися.

Далі пішли здогадки, який буде плян. Дунаєнко не знав, бо не був ще в сільраді!

У цей час хтось сильно смикнув за двері. Заскреготіла плямка, тріснули одвірки.

— Кого там чорт мордує, — простуючи до порога, крикнув Дунаєнко. Він з такою швидкістю крутнув ключем і відштовхнув двері, ніби хотів переслідувати злочинця, та на диво перед ним виріс Іван.

— Чого замикаєтесь серед білого дня? Здається, страшного немає нічого.

Дунаєнко карикатурно стояв, обіпершись об стола, а Євпак зі штучкою радістю.

— Драс — здоров, здоров! Це ми так собі... випадково якомсь.

— Гм... Випадково. Чого це на вас така випадковість напала. Кумедія, їй право.

Від здивовання Іван засміявся дужим сміхом. Він сміявся ще більше того, що правлінці були перелякані, і тепер ніяк не могли заховати свого переляку. Вони зиркали один на одного, червоніли й чекали, що може хто придумав якісь розумні доводи. Та розум зрадив на цю хвилину навіть такого винахідника в таких випадках, як Євпак.

Іван швидко урвав сміх. Йому це все впало у вічі і, шукаючи відповіді, як бути далі, уп'явся очима у зігнуту від переляку фігуру Фаїфана Сіліверстовича. А той копирсався у думках, що відповісти, коли Іван буде доскіпатися до причин таємного засідання. Власне, цього боялися всі правлінці.

Розв'язка прийшла дуже просто. Іван підійшов до вікна, зирнув у бік, де стояв Кость, кинув.

— Чого то гарби нестигають підвозити?

Правлінці почали, ніби прокидатись, і разом.

— Коні... коні пристають.



— Доказайнувались. Я ж давно говорив тобі, Дунаєнко, злік-відуй знеосібку, а ти навіть сам забрав звідти конюхів, що вже при звичайлись до роботи.

Дунаєнкові вернулася поважність. Він за старою звичкою не хапався говорити, ніби це не до нього. Вихватився Євпак.

— Так, зняли конюхів, товариш уповноважений... вони шкідники цілі... загнали коні. Хоч би й Пругло.

— Шкідник той, хто без причини міняє конюхів і на стайні не буває... Ви хоч один раз з ними робили виробничу нараду? Якби не Пругло, то ви б і цих коней не мали.

Євпака розібрала злість. Хотілось узяти за шиворот і геть викинути цього задерикованого хлопця. Як він сміє його, старого господаря, завідателя господарством артілі і першого організатора так повчати, мов дитину. Та цим думкам, звичайна річ, і не думав Євпак давати волі. Він знав якого тарараму може наробити юнак, тому, щоб скласти відповідальність із себе, показав пальцем.

— Говоріть з товаришем Дунаєнком. Вони, звичайно, краще знають. Робимо ж як краще.

Під час Іванової розмови з Євпаком Дунаєнко пробрався до столу, і копирсався у папці „На розгляд Голови“. Це він робив з нечів'я, щоб не показати своєї розгубленості. Його життєвим законом було — не спішити, не хвилюватися, бути поважним, не показувати своєї пустоти.

Правда, Дунаєнкові тон Іванів не подобався. Він був тієї ж думки, що й Дунда: мовляв, аби хто путній, а то радгоспівський тракторист. Звідки там у нього розум той. Тепер Дунаєнкові хотілося показати перед Євпаком і Фаїфан Сіліверстовичем, як вони могли розмовляти з такою шушвалю. Він ось зараз батьківським тоном буде повчати уповноваженого і, похлопавши по плечі, скаже:

— Учися, хлопче, коли не знаєш. Керувати колгоспом — це не на тракторі їздити.

Та не встиг Дунаєнко здійснити свого наміру. Іван підійшов до столу потяг до себе стільця сівши, тоном людини, що має на це право, почав.

— Коли буде й далі так, Дунаєнко, я справу передам слідчим органам. Нераз — говорив тобі, прикріпи конюхів, візьми коней під свій догляд, а в тебе ніхто туди не заглядає. Коні дохнуть щоденно, язика від устюків скоро попропадають.

Дунаєнкова поважність раптом зникла. Не помічаючи цього, він вдався до виправдувань, мовляв.

— Часу, брат, не вистачає... Робота кругом, а тут ще людоньки...

— Там погані люди, де нікчемне керівництво, — спересердя випалив Іван, а потім:

— Що в тебе правління робить? Чому ти їх тримаєш, мов квочка курчат, біля себе? Кипить робота, а ви запираєтесь на замок. Знову хочете, щоб кинули люди, як у косовицю?

Кожне Іванове слово, обвалювалося, мов шматок скелі. Дарма пручатися. А головне нагадав про слідчі органи, які особливо не



подобалося Правлінням, більш за все Євпакові. Тому він і почав.

— Товариш Дунаєнко, товариш уповноважений правду кажуть. Воно абиж ми більше знали, а то коли ті книжечки та газетки до нас доходять, а ви ж сами... Звичайно, треба робити так, як пишеться, бо на те його й пропечатують.

Євпакове обличчя було залито теплою тихенькою посмішкою. Очі не моргаючи дивились прямо на Івана, а в тоні відчувалась глибока пошана до уповноваженого. Він сподівався на ефект своїх слів, цього чекав і Дунаєнко. У думці Дунаєнка тисячу разів дякував Євпакові за вміння мовчати, коли це треба. Усі думали, ось Іван повірить Євпакові і скаже: біда, мовляв, наша неосвіченість... та ні...

— Ми зараз, давай, Дунаєнко, засядемо за цифри майбутнього пляна, а під його відповідальність доручи ліквідувати затримку гарб.

Євпак не знав, що робити. Відмовлялись він боявся, але як же... тут розглядатимуть плян, де йому не вітнуть треба бути, де без його, Євпака може трапитися непоправна помилка, а тут іди... що робить?

Як бути, не знав і Дунаєнко. Трапилось усе раптово. Накручував вуси, а цим часом Іван до Євпака:

— Розумієте, під вашу відповідальність. Ідіть!

Він тепер так діяв, як у радгоспі. Кривно не подобалась маєра Івана Євпакові, йому запекло аж у печінках... Хитнувся, роззявив рота, але вискочив якийсь глухий стогін, та Іван не чув його. Він атакував Фаїфан Сильверстовича. Євпак глянув повним злості й благання поглядом на Дунаєнка, але той мовчки крутив вуса. Товкнув ногою двері, коли цокнула клямка, сильно заскреготав зубами. Груді стискував біль, душив кашель, і конвульсійно стрибали щелепи. Хотілося помсти, жорстокої кривавої помсти, але не тільки цьому, що ось тут за дверима, а всім їм... тим, хто зачинив двері.

Перше, на чому зрізалися Дунаєнко з Іваном, це на врожайності з гектара озимої. Іван заявив, що за постановою місцевих органів гектар має давати сто десять пудів. Минулого року радгосп зібрав по сто п'ятнадцять, і що з цього розрахунку складав хлібофуражний баланс. Дунаєнко зі злістю кинув.

— Ти ще молодий і не знаєш життя. Треба підходити до місцевих умов села, а тоді вже й говорити за плян.

— Умови нашого району якраз зважені урядом, тому за пляном НКЗС наш район має збирати з гектара сто пудів. Проте, район минулого року висунув зустрічний.

— ... Але ж це залежить не від нас... Урожай, брат, така штука, якої, сидючи в кабінеті, не врахуєш. Зробили пробний умолот, а він не дає половини тієї цифри, яку запроектовано Райземвідділом.

— Хто робив пробний умолот? Ти перевіряв? — допитувався Іван.



Дунаєнко сказав, що умолот пробний проходив за керівництвом Євпака, а не вірить йому не має ніякісінького права. Євпак—чесна людина і добре розуміється на сільському господарстві.

— Як же на твою думку, хіба цього року гірший урожай, ніж торік. Адже всі газети пишуть, що кращий, та й факти нашого району стверджують.

— Може, де й кращий, а в нашій артіль — ні... Хто ж більше мене знає.

— Як же по-твоєму бути з пляном?

Дунаєнко здвигнув плечима — тут трапилася помилка.

— Ну гаразд... Приготуй свої міркування і приходь годин через дві на бюро... розберем. Після цих слів Іван підвівся і вийшов із канцелярії.

По великій павзі Фаїфан Сильверстович турботливо запропонував Дунаєнкові.

— Може б пішли обідати? Митофан Федотович сьогодні дещо приготували. Після таких хвилювань чарочку корисно буде випити.

Слова були такі лагідні, добрі, що Дунаєнко, у тисячний раз подумав:

— Які ми іноді буваєм егоїсти. Ми не розуміємо людей. Ну що, коли цей парняга колись був регентом у церкві сусіднього села. Хто він, мене не цікавить, але ж це добра душа і на роботі і як людина. Особливо, як людина... А ми... Урвав думку словами...

— Ідіть Фаїфано Сильверстовичу, я зараз. Чекайте.

— Ви хвилюєтесь, я бачу, товаришу Дунаєнко. Пльоньте на все! Коли треба буде, ми допоможемо. До нас дурничкою не підкопаться.

Він підморгнув своєю широчезною бровою, посварився на когось пальцем і з посмішкою, теплою, лагідною зник разом з гуркотом дверей.

Дунаєнко на самоті зліг на спинку крісла, дивився в стелю. Власне він її не бачив, не бачив поточених шашлем дощок і потрісканих сволоків. Усе це здавалося блакитю прозорого нічного неба, а навкруги тиша, тиша.

Думки, як пряжа на зіпсованім варстаті, тіглися, несподівано рвалися.

Коли цьому вже кінець. Уже скоро третій рік, як я маю партійного квитка. Три роки безперестанних турбот. З року на рік думав буде краще, а воно... Життя стає неможливе. Усе втиснули в цифри, пляни, терміни і коли їх порушив, на тебе дивляться чортом. Ти маєш партквитка і тебе всі ображають, кричать, учать...

Ні я цього не зроблю. Життя треба змогти, прибрати до рук. Не можна бути таким палким, хоч би як і цей райуповноважений. Так, він просто не розуміє життя. Це йому зараз тільки подобається життєві бурі, а там набридне все... Схочеться тиші, любові, безтурботної тиші, яка так ласкаво обдаровує щастям змучену душу людини...



У розбиту шибку вітер шелестів паперами, там далі стогнала молотарка. Це так неприємно вражало Дунаєнка. Він нудьгувався, безперервно крутив чорного вуса, і тоді б ніхто не повірив, що у тілі цієї дуже людини така стомлена буднями душа.

— Ви й досі тут? А ми чекали, чекали, довелося бігти...

— Я... я зараз.— І він майже побіг за Євпаком слідом.

## ЧАСТИНА ДВНАДЦЯТА

**В**ЛАСНЕ, це було не бюро партосередку, а цілі збори. Гарячий бій зав'язався, коли затверджували річний плян хлібозаготівлі для „Трудовика“. Дунаєнко після доброго обіду ладний був сидіти хоч до ранку. Коли підходять до голосування, він навмисно ставить запитання, ніби йому не зрозуміло, і товариші знову повертаються до того, що всім ясно.

Дунда маневрував. Одне те, що Іван увійшов у курс справи і починає його тиснути як слід, примушує виконувати партійні директиви, а по друге, Дунаєнко узяв не зовсім вдалий аргумент, мовляв у його артілі гірший урожай ніж у „Боротьбі“. Що правда Дунді хотілося б „Трудовикові“ дати менший плян, бо тут якраз сходилися його власні інтереси. Він сам член цієї артілі і що більше лишилося зерна в її коморі, то краще цього року житиме Дунда, та всьому причиною був Іван... Колиб сам Горб, Дунда його б обплутав.

Щоб наблизити до кінця перше питання порядку денного, Іван звернувся до Дунди.

— Скажи, як ти дивишся на Дунаєнкові заяви? Адже, коли плян нереальний для „Трудовика“, тоді він нереальний для цілої сільради?

У Дунди перекривилося лице. Він не звик заявляти на зборах про нереальність. Він не вірить у виконання пляну по сільраді, але ж діло саме покаже, а зараз треба говорити те, що пишуть...

Відповідь Дунда почав з питань розв'язання зернової проблеми і кінчив тим, що треба „намагатися“ виправдати всякі пляни.

Виступив Кость, за ним Маринка, добре нам'яли боки Дунді за нечіткі формулювання своєї думки. Особливо прискіпалась Маринка. —

— Що значить, всякі?... По-твоєму Ленінове гасло — боротьба за хліб — боротьба за соціалізм є всяке?! По-моєму, товариш голова, це опортунізм. Більшовик так говорити не може.

Цього слова боявся найбільше Дунда. Боючись, щоб не назвали його опортуністом там в районі, він винайшов цілу систему, як лякувати дійсність. Хай приїде навіть хто з центру, то Дунда може йому довести на „фактах“ про більшовицьку боротьбу за хліб в його сільраді. Навіть Олецький, від якого він боявся почути свою оцінку, був переконаний у відданості Дунди. Він ось уже скоро рік не зміг розібратись у гарно сплетеній брехні про зразкову сільраду Настасівську. Зведення, доповідні нотатки, промови в районі



робив він Дунда, і ніхто його не взивав опортуністом, а тепер на тобі... Маринка, з якою він, голова сільради, п'ять хвилин тому не схотів би говорити, тепер висунула такі смертні обвинувачування. Але вони такі грізні й ґрунтовні, що чим тепер він їх заперечить. Адже Маринка вимагала конкретности, що тепер скаже він, Дунда?..

Хвилюючись, вдавав з себе спокійного. Знову взяв слово, почав підходити до Маринчиних слів. Свою промову він тяг, довго думав і так її плував, що робилось аж нудно.

— Кінчай, — сказав Горб, — а то доведеться сьогодні зовсім не спати. Завтра ж робота.

— Що ти мені рота затикаєш, — вишкірився Дунда і знову розпочав цілу промову про боротьбу з затиском.

Присутні помітно хвилювалися, а дехто вимагав припинити виступи.

Нервуючись, Дунда запалив цигарку. Цим часом підтримуючи пропозицію, Іван між іншим зауважив.

— Маринка правильно відзначила Той не більшовик, що на словах голосує за генеральну лінію партії, а сам не виконає більшовицьких завдань. Наша партія завжди в кожному конкретному випадкові зважає реальні можливості, а тоді накреслює пляни і вже бореться за їхнє виконання. Ці реальні можливості є в На-стасівці. Виступ Дунаєнка я вважаю за правоопортуністичний. Дунаєнко нам тут розказував те, що говорять куркулі у „Трудовикові“. Збори повинні засудити такий виступ, як куркульський.

— Правильно, товариш уповноважений! — звідусіль чулося. Мовчав Дунда, неприязно зиркаючи у кутки, звідки неслися голоси, та хрипко протестував Дунаєнко.

— Демагогія! Не знаєш умов.

Горб, маючи таку підпору, як Іван, сьогодні був зразковим секретарем. Попросив Дунаєнка не кричати, поставив Іванову пропозицію на віршення бюра.

— Тепер цікаво, яка думка присутніх, бо до пленума сільради зборів скликати не встигнемо.

Усі підняли руки, тільки одна Маринка заперечувала.

— ! на що це. Хіба не бачили, що ніхто не суперечить.

— Нічого, салом каші не попсуєш. Нехай Дунаєнко побачить, що він захищає куркульські ідеї... та ще де, на партзборах.

Ці слова Рудя сухими уламками упали на голову Дунаєнкові. Він почув, ніби під ним захитався ґрунт, і все навколо крутилося тмярною млою, застилаючи очі від світу.

Багато питань бюро відклало на інший раз. Виділили уповноважених, хто буде проводити пляни на зборах колгоспників та в останнє запропонували „Трудовикові“ розпочати скирдування й зліквідувати знеосібку біля коней.

Євпак відчував, що насувається загроза. Треба було негайно діяти. Знав, що пляни хлібозаготівлі днями будуть затверджувати. Тому, добре обміркувавши плян своєї роботи, увечері пішов до артілі.



Молотарка ще працювала, а Методій з дідом Мусієм проектували, якби її сьогодні крутити годин до дванадцяти. Цього добився Кость від Дунаєнка. Половину бригади вже організував з тих, що не виходили на роботу, частина лишилася з денних робітників. Не було скидальників, Методій агітував по старій звичці двох конюхів „трохи розламатися“, ті дуже і не заперечували, не знали тільки, чи запишуть це їм у трудовень. Цього не знав і Методій.

Євпак спостерігав велику зміну в Методієві, і його мов шарпнув ножем хто в самі груди. Хотілось уколоти чимсь, та було незручно, бо ж дивилися всі на Євпака, як на члена правління артілі і фактичного голову. Підійшов і між іншим запитав.

— Ви що думаєте робити? От добре. Треба поспішати, бо скоро плян будемо затверджувати, а намолотили, мов кіт наплакав.

— Та що ви, Митрофане Федотовичу, цього року в нас хватить нагодувати всю республіку — підморгнувши, сказав дід Мусій.

— Хіба я що... Аж обурився Євпак на Мусія. — Звичайно, хлібець уродив, слава богу. Вистачить нам і державі... коли плян буде невеликий. Останні слова він додав по павзі.

— Звичайно, звичайно, зубами калацатимемо. — Підхопив Євпака Маніло Андрій. Він завжди так, уважно прислухається до останніх слів Митрофана Федотовича, а тоді вже коментує в тон.

Балачка може б пішла й далі, та Євпак сказав.

— Ну робіть, робіть... ти ж тут Методій по-хазяйському... та як цього наша партія вимагає. — Пішов, де жінки розправляли солому.

Поки Методій думав, як може людина штовхати на злочин, а тут таки зараз агітували й за партію, Маніло сковзнув з гурту. Дігнавши Євпака, тихенько прошепотів.

— Митрофане Федотович, скажіть правду, чи великий плян буде. Чи не доведеться пухнути з голоду.

— Ідем — сказав Євпак. Сховавшись за скиртами, довгенько майже пошепки щось розказував. Власне у цей час Євпак швидше скидався на інструктора, ніж на звичайного собі співбесідника.

— Смієтесь... Коли б не довелося плакати. Я був у канцелярії, так там вичитували, що намолотим ми пшениці двадцять тисяч, а потребують з нас аж сорок. От і сміх! — Це він сказав таким тоном, ніби піклувався за долю всіх присутніх.

Манілова бесіда викликала обговорення. Дехто кидав їсти й казав, —

— Може це вам так здалося?

— Як то так, канцелярія вважає? Хіба ж не буде двадцять тисяч? Десятина ж одна дає сто п'ятдесят.

— Не дамо, — кричали треті.

— Не дамо... хіба вони на пролетаріят вважають. Заберуть, та й уже. Тепер таке. От тобі й контрактація — продовжував Маніло.

— Не мели чорт батька зна що. К-о-н-т-р-а-к-т-а-ц-і-я...

Перекривила Ониська Лугова Маніла, який був на самій височині сьогоднішніх брехень.



— Побачиш! Люто гукнув Маніло, — тепер КЕНЕСЕ не дасть.  
— Чиє б гарчало, твоє мовчало. Спекулювати не бійсь не поїду та, як ти, і лизатись куркулям не буду.

Ониська Лугова це була з тих старих незаможниць, яка звикла говорити прямо в вічі, але яких іноді забувають наші комуністи в колгоспах, і по їхню допомогу звертаються лише тоді, коли трапляється прорив.

Зараз вона шматками обурливої правди примусила замкнути рота Манілові. Він мовчав, але ніхто достатньо не розвіяв його отруйного впливу на масу, і присутні розходились з якимись непевними думками.

Коли Методій після вечері кликав до молотарки, дехто відмовлявся.

— Роби, роби, а хліб заберуть.

Це мучило й Методія. Він теж боявся лишатись без хліба. Проте, не вірив Манілові, якого знав як продажню душу. Вірив у те, що:

— Радянська влада колгоспника не скривдить.

## ЧАСТИНА ТРИНАДЦЯТА

**Г**ОВОРИЛИ за плян хлібозаготівлі. Настрої були гнітючі, тяжкі. Підкуркульники брали звідкись цифри і з них робили страшенні примари, які викликали переляк у відсталій частині артільців. Думки про плян бурували, як в перегрітім радіаторі пара, то раптом вибухали у лайливі сутички між співбесідниками.

Методій Пругло довго не встрявав нідо якої групи. Він не вірив, власне, не хотів вірити нікому, крім Костя або райуповноваженого, та на жаль, уже другий день чомусь не зустрічав ні того ні другого. Тривога за плян хлібозаготівлі закрадалася отруйною думкою. — А що, як заберуть, як говорив Маніло.

Коли починав думати так, тоді й самому хотілось приєднатися до Маніла і на кожному перевулку кричати.

— Неправильно! Та це мить. Методій раптом жахався, уявляючи себе в образі Маніла. Ні, він ніколи не буде таким... Але як же далі?

Поки Методій боровся у своїх думках, ніяк не виплутуючись із того, чи заберуть увесь хліб, чи лишать і на харчі — життя перед ним поставило питання руба — за кого ти?

Сьогодні дід Мусій, Ониська Левадня та Петро Курченко й інші колгоспники підчас сніданку дали бій групі підкуркульників.

— Коли треба буде, хліб віддати державі, віддамо! Значиться ж наша держава, ми держава... Роззявляти рота не можна, спіши поки є час, а то зададуть такого нюху.

Старий Мусій з'їхав на улюблену свою тему про міжнародний стан. Він хотів зараз зупинитись на жахові майбутньої війни, як його перебила Ониська.



— Та не тільки діду ті, що ви кажете. Коли мовчати, то й тутешні вука пооб'їдають. Онже правління дало роботу Бубиренкові, а недавно розкуркулювали. Пролазить наволоч.

— Він хіба не чоловік. Не собака ж, християнської крові, а не бусурман якийсь. — Говорила Софія Дряпиноса, рідна тітка Бубиренка. Її вголос підтримав Маніло.

— Значиться, ти за куркулів, — напав дід Мусій на Маніла. Не туди гнеш, нам з тобою не тим шляхом. Ось забрали здоров'я, робив усе життя. Скажу прямо, товариші, гірше собак такі, як Бубир.

Дід підвівся з соломи й вдарив долонею в запалі груди. Костурлява дідова постать була, ніби ескізний плян, а за ним вид нілося коліс дуже тіло людини. Це було перекопливіше за півгодинні лайки куркулів і їх нащадків. Усі знали діда Мусія, знали його минуле. Яке воно жахливе!

Поки присутні перебирали в пам'яті Мусієві слова, то він додав ще.

— Оце вони й про плян брехні пускають, щоб народ баламутити. Як ти скажеш, Методію?

Методій трохи завагався. Завагався тому, що не хотілось встрявати в політику. Йому хотілося слухати, без краю слухати дідову правду, а тепер треба було цю правду ствердити прилюдно. Усі чекали відповіді. Маніло радів, що Мусій „засипався“. Методій за нього не потягне руку. Так думав ще дехто але вони помилилися.

— А хто ж, як не куркулі... Кость казав, що зараз іде велика боротьба з ворогами. Правду казав він... Хіба їх мало?!

Тепер Маніло паралізований зовсім. Хотів говорити, та присутні по-доброму допитували Мусія.

— Чудні ви які люди. Раз робите, то й будете мати. От тільки в нас хліба багато на полі, а незабаром хлюпнуть дощі. На роботу не всі виходять.

Маніло хотів і проти цього пустити якусь шпильку, та в цей час з вихлочної труби „Інтера“ пострілом пролунав газ, далі загув мотор, затряслися паси.

Спотикаючись, кожний ставав на своє місце і вмикався в процес роботи. Підбадьорені дідовою промовою, працювали краще, охотніше. З душі ніби відлягла якась товста цеглина сумнівів, прибавилось сили. Тепер можна було на конкретнім факті простежити, як багато важить моральна бадьорість людей і наскільки шкідливі куркульські брехні. Скидальники, барабанщики, скиртоклади, вантажники рухались у такт музиці металевих деталей і веселі душею прагнули зробити своє діло швидше, швидше.

Обговорення пляну хлібозаготівлі в артілі „Трудовик“ набрало якнайширших розмірів. Говорили на току, на полі, біля коней, у свинарнику, на леваді, в хатах. Тепер про хліб говорили дорослі, діди, навіть школярі. Усі хотіли знати, а щож вони матимуть на зиму. Євпаківі пощастило організувати таких як Маніло, і вони



не пропускали нагоди наробити паніки скрізь, де була можливість. Сам Євпак був „за плян“, але, обговоряючи з Дунаенком про те, що їх треба вивезти сорок тисяч харчових, він його так налякав, що той аж ніяк не вірив у таку можливість. Дунаенко навіть сердився на Євпака.

— Де там ми його виконаємо. Адже, коли взяти той розрахунок, що дав Фаїфан Силіверстович, то ми повинні будемо вивезти й солому, не тільки зерно.

— То вже таке. Проти політики не підеш — ніби боліючи душею, повторював Євпак.

— Яка політика! Яка це політика! — Гарячився Дунаенко. Усупереч своїй спокійній натурі хвилювався, шукав виходу, але його не було.

Коли б ви, шановний читачу, раптом попали у канцелярію артілі „Трудовик“, на перший погляд вам би здалося, що куркуль Євпак дійсно був ортодоксальним комуністом і тому стримував Дунаенка від нападу на політику партії. Але досить було двох хвилин, щоб переконатися, як хитро може цей хижак уплітати в свою мову клясово-ворожу отруту. З великим „болею“ за долю пляну він водночас говорив:

— Нам треба зробити якось так, щоб ми були невинні, коли не виконаємо хлібозаготівлі. При чому тут правління і ви товариш Дунаенко, що у вищій владі непорозуміння вийшло. Про це нам треба записати у резолюції.

— Так записати! Тільки записати!

Дунаенко з радістю вхопився за таку пропозицію. Йому здалося, кращого виходу не могло бути. Він до безтями був вдачний розумній голові Євпака, і в душі гримав чи то на бога, чи хто зна на кого, що він не має такого розуму, як ось цей звичайний чоловік.

Півгодини засідало правління артілі. Під диктуру Євпака, Фаїфан Силіверстович виводив хвостики літер з церковно-слов'янським відтінком.

„Правління артілі „Трудовик“ приймає годовий плян хлібозаготівлі в цілому і буде його виконувати по змозі.“

Несміливо зазирали промені вечірнього сонця, мов чим ображений дивився на Дунаенка робітник з плякату та якийсь журно шелестіли листки старої акації. Над головами людей нависла тиша, боязко порушуючи її, шепотів Фаїфан Силіверстович:

— ... По змозі...

Він дописував протокола.

## ЧАСТИНА ЧОТИРНАДЦЯТА

ЧОРНІ сутінки ночі блідли. Село просипалось. Гомоніли двори, а там, де артіль „Боротьба“, стоголосий гудок локомотива шмагував повітря ревом. Луна неслася по долинах Настівського степу, зачіпалась об кряжі покошених ланів. Високі дерева, здава-



лось, простягли руки, щоб привітати появу трудового дня. Тільки не чути було лайливих перегуків колишніх „хазяїв“. Не підганяли вже своїх наймитів, але просипались рано. Змінивши сині чумарки на подерте лохміття, поспішали в господарство колгоспу. Йшли не на роботу. Вони йшли, щоб стати на дорозі розбурканої хвилі колишніх злидарів, тепер членів бригад незнаного досі господарства.

Цього ранку стурбований постановою „Трудовика“ Горб поспішав до Івана. Застукавши його біля вмивальника, схвилювано почав:

— Оце так доробились!

— Що трапилось, товариш Горб? Іванові передалося хвилювання секретаря партосередку. Він з напруженням чекав на відповідь, та той ніби нічого не чув, а тільки й знав ходив по кімнаті і повторював голосно.

— От так доробилися. Та як же це так. Він же комуніст.

— Слухай, не будь бабою! Говори, що саме сталося?

Іван сіпнув Горба за руку і став йому напроти.

— Що сталося?! Та той же виніс постанову виконувати хлібозаготівлю по змозі. Хіба так може робити комуніст?

Горб хвилюючись, роблячи відхили від основної теми, став розповідати про артіль „Трудовик“.

Коли закінчив, Іван підвівся з ослону і, дивлячись у вікно, сказав про себе.

— Так... От де вона, клясова боротьба! Не витримають люди, — до Архипа:

— Це постанова куркульська. Її написав не Дунаєнко, але що швидше ми його звідси заберемо, то буде краще. Звичайно, далі в партії тримати його не можна.

— Виходить, комуніст зробився куркульським агентом.

— Ні, Архипе, він не комуніст. Сам партійний квиток нічого не говорить про партійність, та про це поговоримо на зборах. Зараз треба там скликати бідноту. Годі вже терпіти куркулів.

Не снідавши, Іван пішов до сільради, за ним вийшов і Архип. За воротьми порівнялись.

Дунду повідомлення не схвилювало. Мовчки слухав, тоді, ніби між іншим.

— Раз Дунаєнко допустив таку постанову — значить правда. Я його знаю. Він любить завжди робити тільки правильно.

— По-твоему — правильно — не виконувати плян хлібозаготівлі — гарячково заперечив Горб. Іван мовчки дивився у вікно і думав, як вивести сільраду з полону опортуністів. Він тепер почував велику потребу поїхати в район і порадитися з товаришами. Треба було їхати зараз, не чекаючи більше. Хотів про це сказати Дунді, щоб дав підводу, та раптом на себе звернув увагу гуркіт мотора.

Обом хотілося знати, хто приїхав так рано в Настасівку, але й на думку не спадало, що це Олецкий.

— Доброго ранку! — Привітавшись, Олецкий по черзі став кожному тиснути руку. Таку манеру в собі Олецкий виробив для



того, щоб показати при нагоді, що він стоїть далеко вище тієї людини, з якою вітається.

Горб почував до Олецького якусь натягнутість. Знав, що він тільки любить брати „на баса,“ але поговорити з ним по-партійному було неможна. Напруженість відчув і Іван, особливо після того, як секретар РПК, звертаючись до Дунди, запитав:

— Хто уповноважений РПК?

Дунда особливо радо тепер сміявся і якось іронично махнув рукою.

— Он!

— Ви уповноважений? Ну розкажіть, як справи. Чи провели вже плян?

Оце „ви“ неприємно впливало на Івана. Цим самим Олецький мимоволі ставив межі дійсним товариським відносинам двох партійців.

— Справи неважні, — поволі почав Іван. Дістав з бокової кишені блянки, які правила за бльокнота і, перегортаючи їх, продовжував.

— „Боротьба“ учора прийняла із зустрічним. „Трудовик“, можна сказати, плян провалив. Доведеться розпочинати заново тільки вже з бідноти. Про Дунаєнка треба поговорити зараз. Я хотів їхати до тебе.

На слові „до тебе“ Олецький закусив губу. Воно йому не подобалося. Потім недбало.

— А що саме говорити про Дунаєнка ти хочеш?

— Він опортуніст. Йому не місце в партії. Але, на мою думку, має виїхати КК, щоб провести виключення при відкритім засіданні.

Дунда в цей час помітно хвилювався. Декілька разів намагався перебити Івана, та знову чомусь замовкав. Горб сидів на кінчиківі стола і стежив за тим, як Іван спокійно і впевнено доповідає. Говорить так, як людина, що добре знає справу.

— Так-с... так-с...

Натискуючи на „с“ Олецький, відставив стілець у бік і заходив по канцелярії.

— А перевіряв ти можливість виконати пляну — це до Івана.

— Перевіряв, але їм не вірю. Вони навмисне зменшують реальний умолот і цим себе залякують. Взагалі треба пересипати „Трудовик“, бо там партійцями керує куркульня.

— Брехня! Товариш Олецький знає мене не перший день, а я членом артілі... ніяких куркулів там немає.

Дунда грубо обізвав Івана і з скаргою в очах дивився на Олецького. Той зблід, поспішив запитати, ніби боючись загубити думку:

— Бюро нічого ще не ухвалювало про Дунаєнка?

— Ні, оце думаємо тепер скликати.

Закинувши кучеряву свою чуприну, Олецький майже наказав Горбові.

— Не треба сликати бюро. Треба скласти партійну комісію і гарненько перевірити можливості. Це справа не така проста, як кому здається.



Спантичений таким тоном, Іван думав, як бути далі. Невже секретар РПК не вірить йому, уповноваженому?

— Комісія непотрібна. Давай сьогодні перевіримо вдвох. Там уся математика в тому, що вони рахують сорок п'ять пудів з гектара.

— Є й по п'ятнадцять, — сказавши це, Олецький спід лоба довго подивився на Івана, мов даючи зрозуміти як, мовляв, треба говорити з ним. Сівши разом з Дундою, він питав довго різні відомості, а той, як завжди, не дивлячись ні в які папери, давав цілі зведення. Дунда за своє життя так навчився вигадувати числа, що навіть сам був переконаний у їхній правильності.

Наприкінці, звертаючись до Дунди, Олецький сказав:

— Я сам про це думав. Максимум п'ятдесят пудів з гектара, а здати доведеться сорок п'ять. Що тоді лишиться колгоспникові? Гнати нас, таких керівників... Це ж руйнація здобутків колгоспного руху.

Говорив, виразно відтіняючи слова, й по ораторському стискував пальці, але це його не дуже відрізняло від Дунаєнка на вчорашнім засіданні.

По від'їзді Олецького відбулися збори. Як Дунда не протестував, та Іван і Архип його не послушали.

У південь палило сонце з особливю силою. Було жарко у затишних кімнатах сільради. Але партійці не помічали спеки: вони довго обговорювали приїзд Олецького. Основним було:

— Невже плян нереальний? Невже помилилися там у центрі?

— Не буду говорити про всю республіку, а за нашу сільраду скажу, що ми і перевиконаємо пляна. Правда, проворніше повертатися треба, ніж це робить „Трудовик.“

Рудь зиркнув на Дунаєнка й сів, на нього зараз-же напала Маринка.

— Ти республіки не чіпай. Там, брат, не такі сидять, як ми з тобою. У них не будеш базікати про нереальність. Вони твердо знають, що роблять.

Дунда, вважаючи, що ці збори є найгрубішим порушенням партійної дисципліни, у них не брав майже ніякої участі. Тільки, коли кінчила Маринка говорити, він ніби запитав.

— По-вашому, виходить, секретар РПК опортуніст?

Сподіваючись на ефект, смакував ту хвилину, як перелякано будуть усі мовчати, та Іван зараз відповів:

— Буває й так. Ми знаємо, що хлібний плян реальний. Усі, хто виступають проти нього, є опортуністи.

— Зрозуміло? — запитав Горб Дунду.

Присутні голосно зареготалися. Погрожуючи зборам, гнівно кричав Дунаєнко.

— Побачимо! Ще побачимо! Наклеп на керівництво!

Збори його засудили, як правого опортуніста. Відзначили розгнущаність куркульні в артілі „Трудовик“ і запропонували бюрові осередку підібрати кандидатуру на голову, замість Дунаєнка.



Коли розходились, Кость оголосив:

— Сьогодні в нас ввечері засідає наймитсько-бідняцька група. Партиїям треба з'явитись усім.

Дунаєнко злісно:

— Ти мені роботу зриваєш.

— Цим не зірвеш. А от ви хотіли зірвати — Маринка, показуючи на Дунаєнка, трохи не штовхнула його в ніс. Він сахнувся в бік, а вона в цей час заховалася за двері.

## ЧАСТИНА П'ЯТНАДЦЯТА

**П**АРТИЙНИЙ осередок довів членам артілі „Трудовик“, що плян хлібозаготівлі у них реальний. Збори пристали на пропозицію наймитсько-бідняцької групи, де засуджувалась постанова правління, як куркульська. Не на жарт спалахнув Євпак і його прихильники. Вони було спробували зробити вилазку, та зазнали гострої відсічі. Дехто подекував на Євпака, як колишнього куркуля, що примазався до колгоспу. Та це покищо говорилося натяками, між іншим.

На зборах сьогодні виступав і Методій... Він щиро розповів про те, що й сам думав — будуть забирати хліб під мітлу, але вийшло, — це неправда.

Іван зосереджено стежив. Він бачив, що конче потрібно переставити правління, навіть змінити його зовсім. Треба декого вигнати з колгоспу, певну частину бригадирів познімати з роботи, бо вони робили за чиймсь злочинним керівництвом. Особливо така потреба відчулася, як стали говорити за скиртування. Заскиртовано всього хліба щось близько чотирьох відсотків, проте, бригада скиртувальників виступила проти скиртування.

Навіщо подвійну роботу робити? Коли це було, щоб ми хліб у полі складали?

Такі настрої панували у більшій частині зборів, і тільки після наступу Івана більше голосів погодилося скиртувати. Організація праці так погано була налагоджена, що тижнями не виходила ціла половина артілі на роботу, і на це не звертало уваги правління.

Дунаєнко завжди повторював своє:

— Хіба це люди?! Звріи.

Викликав у канцелярію, брав „на баса“, і на цьому заспокоювався.

Ніякі постанови на людей не впливали. Треба було глибокої роботи з ними. Їх треба було вирвати з куркульських лабет... бо не всі ж вони вороги радвлadı.

Це Іван знав, але ж тепер, як ніколи, вимагалась воля партійної ініціативи. Треба було взяти повну відповідальність за артілю і робити так, як вимагають конкретні умови. Ті конкретні умови, про які Олецький сказав, що їх не знає Іван. Ні, їх не знає Олецький. Він тільки обмежує партійну відповідальність і цим псує справу.



Звичайна річ, Іван не знав, що так Олецький робив тільки в Настасівці. Він завжди брав під сумнів практичні заходи товаришів, не вірив у їхнє вміння робити, сподівався тільки на свої сили.

Коли б знав Іван, що Олецький не такий, секретар радгоспівського колективу, що він такий, як про нього розповідав Горб, він би ніколи не поїхав до нього за порадою. О, він би боровся з ним, як ось і з оцими настасівськими „комуністами“, що в шкіряних обкладинках з золотими літерами носять партквитки, а сами гнилі, гнилі, аж трухляві.

Поки в артілі „Трудовик“ ішли збори, засідання, Рудь розставив так силу людську й тяглову, що було, за його власним висловом, як у заводі. Кожна бригада залежала від другої, мала умови на соцзмагання і намагалася якнайшвидше кінчити роботу. Величезну роль в заохочуванні працювати краще відіграла відрядність. Розділивши всяку роботу, правління її давало бригадам, встановлюючи термін. У цих бригадах був неодмінно, якщо не партієць то комсомолець, який подає ініціативу.

— А чи не скоротити нам термін? Я підрахував... можна...

Рахують усі, викроюють два три дні. Дивись, хтось знову.

— Я боюся, що хлопці спитимуть, а робота буде на сміх людям.

— Давайте змагатися на якість, нашим суддею хай буде Рудь.

Погоджувалися. Рудеві діставалось найбільше. Треба було бути скрізь, зате артіль, якій заздрило чимало людей.

Перші ішли скиртувальники. Вони вчра скінчили свою роботу і тепер їх перекинули на транспорт. Хлібозаготівля вважалася найбойовішою кампанією. Знявши з інших галузей декілька пар коней, кинули на цей фронт. Хліб возили прямо з-під молотарки. Кожний день складав два з половиною відсотки річного пляну.

Стінгазета „Боротьба“ була сигнальним рупором. Міцний загін ударників-сількорів щовечора приносив нові відомості, вони рано вранці розходилися в трьох примірниках на кожную бригаду.

Недавно газета робила рейд огляду збирання й викрили, що біля однієї молотарки не були як слід прикручені деки, тому багато невимолочених колосків ішло в солому. Зняли таку бучу, що про це знали й малі діти. Сількорівський пост під зголовком „Борімося з втратами“ розписав цей випадок у районій газеті, і тепер винні ходили, як неприкаяні. Колгоспники дивились на них недовірливо, а дехто пропонував навіть за шкідництво виключити з артілі.

Шкода була заподіяна не дуже велика, й артіль обмежилася громадською доганою з занесенням на чорну дошку. Але ця кара, мабуть, навіки лишиться у пам'яті винних, бо ж кара тоді особлива болюча, як не знаходиш співчуття в тих, що оточують тебе.

Робота в „Боротьбі“ кипіла. Кожний день приносив нову перемогу. А особливо дорого те, що в артілі, як у добре відрегульованому механізмові ішло все разом.

Чорні пари нерухомо лежали. Жирна вогка земля чекала, коли по ній проїде новенька рядовка всипле в самі груди червоне зерно



дорідної озимки. Рябіли покошені ниви. З-під гострих лемешів букаря кошлатився степ і ніс пахощі жирного чернозему тим, хто трудився на ньому.

Зведення мобілізації коштів не викликали турбот. Щоденно ішли хури городини для кам'яного міста. Росли великими спорудами силосні башти. Скрізь робили. Ніби поспішали жити, але бажали, щоб цей життєвий вир продовжувався якнайдовше, тоді скорочували терміни... Скорочені терміни це і є боротьба з старим! Зробить так, як не робили раніш.

Спершу артільці дивувалися тому, що вони роблять з більшим захопленням, ніж колись у себе. Але це було недовго. Промайнуло дуже мало часу, й захоплення увійшло в плян великої роботи гомінких буднів. Там, де людьми керувало свідоме бажання борні за нову працю, старе розуміння свята зникало. Зникало так, як і саме свято.

## ЧАСТИНА ШІСТНАДЦЯТА

**Д**ОВГО Іван не був у районі. Наближалась осінь, і місто ставало гомінкіше. Біля елеватора вервечкою розтяглися підводи. Метуться люди. Маненька залізнична станція цвіте червоною китайкою довгих ешалонів. Вороні паротяги спішать, біля перону вони сердито чмихають, кучерявляться парою і лунним гуком підганяють затурбованих чергових. На ходу хватають машиністи пухляки, знову летять у цинкові простори широкого степу. Колеса співають металом і ніби повторюють. —

— Везем... Везем... Везем...

— Дивись, повіз!

Іван радо сміється до Горба. Сміється Кость і Маринка. Вони дивляться на схід, а там високий перевал і потяг пересікає гору. Розпатланими хмарками вилітає білий, як морська піна, дим; його розсікають мечасті промені ранкового сонця.

— Значить, уже заготовили? — Це Горб. Усі кивають головами, потім радо, з піднесенням.

— Так! Заготовили!

Іван знову зупиняється очима на будівлях. О, скільки їх! Он майстерні МТС, дільниця радгоспу „Пролетар“, туди далі розкинувся будівлями радгосп „Більшовик“, а ось тут пасеться худоба радгоспу „Скотар“.

Уява сковзає у роки майбутнього. Ці радгоспи тільки но засновані, а що буде коли вони зростуть?.. Тоді, не хочеться дивитися назад, де їде Дунда й Дунаєнко. Вони чомусь нагадують ось оце гниле й затхле, як бовток спід квочки, місто. Так, оце старе, яке прихилилося у гаю й не вилазить спід тіней. Тут, он у рядок сидять гладкі спекулянти, кричать, а далі ходять прасоли. Їхні баги вже давно погубили наконечники, облізли огрядні чумарки, і сами вони не мають того вигляду, як раніше. А все таки цьвохкають, хоч і не звертає на них ніхто уваги. Ці люди повні самоповаги до себе.



Під тіннями гаю в старім місті тихо. Час-від-часу валяться дряхлі хатки, тоді несподівано тягне кризний вітер. ..Тягне різко, колюче, але тиша досі не зруйнована...

І ось, коли виглянули з цього горбика, перед нами відкривається буїна панорама степу. На його тлі зводяться грізні плечі кам'яних споруд... то нове місто, а від того, що стоїть над болотом, лишаються тільки чорні плями тіней і нічкчемні похилі будинки.

Повний чувалів вантажник скакає по вибоїнах попсованого бруку. Сірена лякає незвичних до неї коней. З кабіни визирає веселе обличчя шофера. Його голос розсікає стукіт. —

— Здоров, Іване!

Летить у відповідь:

— Здоров!

У пам'яті лишилось обличчя та за рогом промайнув блакитний ящик авта.

В Івана збудилось бажання не йти, а прямо летіти до радгоспу. Сісти за стерно нового вантажника і мчати на зустріч вихрам. Мчати все швидше й швидше...

Біля Райпарткому купками групувались хлопці. До радгоспу не пішов, а тепер хотів дізнатися, чому в таку гарячу пору скликається пленум, ще й запрошується актив.

Біля помдиректора МТС знову зібралися цілі збори. Він гаряче щось доводив, хоч з ним майже всі погоджувалися.

Це розмагнечувало масу. Тоді, коли треба дійсно по-більшовицькому керувати, він сіяв сумніви у парторганізації. П'ять сільрад провалили плян і всі ті, де був він...

— А хто з нас не помиляється? — захищаючи, перобив голова райспоживспілки.

З півдесятка товаришів рванулись до нього, настирливо запитували.

— Хіба це помилка?!

Припертий до стінки, голова райспоживспілки зиркав на всіх, та нігде не знаходив співчуття.

— Це самий найгірший опортунізм, а не помилка. Керувати такі люди райпарторганізацією не можуть.

— От оце правильно... правильно! — Погоджувалися всі.

Дебати може б продовжувалися, та в цей час підійшов голова КК. Пробрався в гущу, а коли його помітили, стали чомусь затихати.

— Самокритика?!. Добре. Треба тільки, щоб вона була своєчасно.

— А хіба спізнилися? — хтось кинув.

— Погодьтеся, що такі трохи прогавили. — Сказавши це, запросив хлопців до залі.

Іван зиркнув на Дунду. У нього був такий жалюгідний вигляд, що хотілось сміятися. Очі перелякано мружились, і кривою посмішкою корчилось лице.

— Я тоді пізнав, що він опортуніст.

— Олецький?!. Не може бути!

Дунда перелякано викрикнув ці слова і застиг на ступенці.



Іван на це навіть не звернув уваги, тільки на ходу заперечив.

— Факт, братище, нічого не зробиш.

На пленумі літній вже чоловік (кажуть з ЦК) повідомив, що Олеський висловив сумнів на бюрі про нереальність пляну. Ці погляди пропагував серед парторганізації і писав безперервно листи до центру. Такі заяви, звичайно, нічого спільного не мають з дійсністю. Такі листи антипартійні. Це є результат класової боротьби й тиснення куркульських тенденцій на найподатливішу частину нашої партії. Це опортуністи жахаються труднощів і по суті стають куркульськими агентами... Через те ми й більшовики, що, як ніхто знаємо свої труднощі, але не боїмось їх, а навпаки, боремося з ними. Не зміг у самий напружений час бути таким Олеський, а збився на манівці опортунізму.

Скінчив. У залі панувала тиша. Потім раптом підвелися руки, з різних кутків неслося:

— Ганьба... Сором маловірам... Дайте слово... Виступали райуповноважені, голови сільради, рядові партійці. Всі засуджували Олеського, погоджуючись з представником з центру.

Озираючись на всі боки, до столу пробивався Дунаєнко. Він тепер вже не крутив, як раніш свого вуса, а, заїкаючись, намагався щось сказати.

— Реальний, але давайте говорити по-партійному... чесно... не скрізь же можна виконати...

— Хто тебе накачав? Чи не куркуль часом!

— Про яку ти чесність говориш?...

— А ти думаєш, хто?

— А, видно, добре в лабеті попався.

— Цей наборється за партійну лінію.

Збори бурували, як мсре. Дивлячись на зрадливе обличчя Дунаєнка, маса палала гнівом до всіх, хто дріжить перед могутнім потоком нового життя.

Дунаєнко не закінчив промови. Голова КК пленум закликав до порядку і просив продовжувати, але Дунаєнко захлипнувся і, хоробливо кашляючи, пішов на своє місце.

За столом сидів засмучений Олеський. В нього було бліде обличчя, поплутані кучері. Представник за представником виступали, говорили, що плян хлібозаготівлі в його сільраді реальний. Це все вугластим камінням падало на голову Олеського і робило його ще блідішим, жалюгідним.

Іван доповів пленумові про останній приїзд Олеського. Це тільки стердило й до того тверді переконання... Дунда тепер стежив за кожним Івановим рухом, бігав очима... благав, щоб той не викрив його крутість, та помилився.

Олеського засудили однодушно. Його зняли а роботи й вивели з бюра РПК.

Коли представник з центру рекомендував на посаду секретаря нового товариша, всі вимагали.

— Де він? А ну, давай сюди!



Із залі вийшла знайома постать у військовому одязі. Новий ніяково дивився на товаришів і, ніби соромливо, посміхався. У цей час представник з центру продовжував,  
... Робітник. З 1917 року член партії... Сім років комісаром полка...

— Досить! Досить! І так вірим. Цього куркулі не обдурять — село сміялися, охоче піднімали руки.

## ЧАСТИНА СІМНАДЦЯТА

**Р**АЙОНОВА газета містила подробиці опортуністичних дій Олецького. Партійні осередки містили районні рапорти боротьби за хліб. Зведення під сухими числами приховувало великий зріст річного пляну за п'ятиденки.

По-новому партосередок Настасівки брався за роботу. Особливо це помітно було в „Боротьбі“. У них молотити лишилось просо та гектарів із сім ячменю. Днями мали закінчити плян продовольчих культур із зустрічним. Рудь, поралившись на нараді з колгоспниками, висунув пропозицію надіслати буксир до „Трудовика“. Погодившись із такою думкою, правління стало підбирати бригаду.

Усе це наробило сполоху серед опортуністів і куркульні. Ворожі язики події дня перекладали на свою мову і труїли нею тих, хто не зовсім міцно почував ґрунт.

Євпак зважив становище часу. Дізнавшись, що Олецького знято з роботи за опортунізм, він передчував, що тепер почнуть його корчувати глибше. Чекати далі — це, значить, чекати власної загибелі. Ні, Євпак знає прислів'я.

— Щоб і вовки ситі, і кози цілі.

О, такий закон стане в природі Євпаківі.

— Фаїфан Силіверстович, знищить усі напери, які є про оті двадцять п'ять... Розумієте? Нових конюхів примусьте вантажити сім підвод... Наряду не випусьте.

Фаїфан Силіверстович дримав. Вони вдвох розробляли операцію з Євпаком... Але тоді вона була, як абстракція... Тепер вона стала фактом. Накреслений плян треба було перетворити в діло.

У ній має бути учасником він.

... Що буде, коли довідаються? Це злочин, і за нього милувати не будуть...

Уява малювала жажливі примари. Перед очами, плутаючись у тумані, вирисовувалося обличчя інспектора міліції, а на плечі, ніби відчув чийсь дотик холодної руки. Мимо волі здригнувся і з глухим притиском скрикнув.

— Ні...

— Чого труситесь? А не були в Махна?! Вояка...

Євпак глянув на Фаїфана Силіверстовича очима, повними призи́рства до нього. У словах палкого гніву перецітався глум і ненависть до слабодуха.

БІБЛІОТЕКА  
Українського Інституту  
МАХНОВЩИНИ



— Митрофане Федотовичу, а що коли визнають? Краще... Краще будемо, як раніш... Потрошку... Мирно... Адже нам не погано живеться. Бупр, Митрофан Федотович.

— Бупр?! Ха-ха-ха!... Бупр?! Ви думали, будуть панькатися з вами. Так, тільки Бупр. Чуєте?!

Від цих слів ще гірше мліли ноги в Фаїфана Силіверстовича. Бупр йому здавався холодною безоднею, з якої він уже ніколи не побачить світу. Він не буде більш ніколи сидіти в затишній канцелярії, писати собі чотири трудодні за добу, одержувати спецовку й продукти натурою.

Вітер постукував злинялою віконницею. Неприємно скреготав поламаний завіс і приглушував хриплі слова Євпака.

— Коли ми будемо сидіти, нас подавлять, як мух. Від нас сахаються люди. Пругло і той за партійних став... А ви боїтесь Бупру. Головне, хліб. Розкидать його скрізь, як щоможна, спалити... Збунтувати людей, примусити їх не вірити комуністам. Розвалити колгосп. Зробити з нього пугало... О, тоді не страшний і Бупр.

Євпак говорив, як людина, що добре знає мету й ціну своїм намірам. Усе його нутро сповнило незмірена помста. У ньому говорив глибокий класовий гнів почуття глибокої класової ненависти гострими кігтями шарпало душу і гнало геть від себе страх.

— А хтож поїде?

— Маніло... Я зразу йому розкажу, як робить... Бо такий йолоп ще засипиться. А ви, глядіть.

Фаїфан Силіверстович перелякано хитав головою, белькотав.

— Зроблю... Митрофане Федотовичу, зроблю...

— Увечері зайдете до мене. Зхватіть пляшку, що не допили. Може хто запитає, куди хліб, скажете ще плян... вони ж тепер ухвалили возити й уночі.

Грюкнув дверима, як вийшов на ганок, розплівсь веселою посмішкою на обличчі і чемно кланявся „більш впливовішим“ колгоспникам. Особливо тим, що грають не останню скрипку.

Насувалась ніч. Чорна, як прірва. Скрипіли насади та іноді хрюпи сполохані коні. Сім підвод тяжкої пащі колгоспників сьогодні виїхало до зсипункту сусіднього району.

У кімнаті, де відпочивав Євпак, вікна щільно були позакривані подушками. Час-від-часу цокотіли чарки, та журна тяглася пісня:

— Зоре моя вечірня,

— Зійди наді мною...

Співав Фаїфан Силіверстович.

— Давай старинну. Тільки голосніше, голосніше... Як колись у парубочтві.

Фаїфан Силіверстович став за столом стряхнув патлами і високим басом почав з середини.

— По-пе, попереду Дорошенко

— Веде своє військо,



- Славне запорізьке,
- Хорошеньке.

Голос, мов гайка на старій вісі, зірвався, хряпнув розбитим горщиком і погас, як свічка на вітрові. Фаїфан Силіверстович намагався співати голосніше, та з грудей вилітав дикий стогін хо-рої людини. Він безсило розвів руками, потім з гуркотом повалив-ся на стіл і заплакав.

— Ех, друзі, колись співав я в церкві. Мене вчили співати па-паша... А тепер, мій папаша... папаша!

Фаїфан Силіверстович схлипував п'яним голосом і бився в ри-даннях об стіл. Його заспокоював Євпак:

— Не плачте, ще заспіваємо.

— Не заспіваш, Митрофане Федотовичу. Пропав голос. Нема... Пропав... Як не шкода!... а голос був який. Папаша.

Дунаенко посоловілими очима дивився на двох правлінців. Його схвилював плач Фаїфана Силіверстовича. Кинувшись йому на шию, він цілував в голову, щоки і заплакані очі.

Розчулений такою сценкою, Дунаенко вдарив кулаком по столі, що аж посуд забряжчав, виголосив промову.

— Братці ви мої... яка тяжка жисть, а все за народ! Де прав-да? Скажіть, де правда?!

— Не любите нашої правди народ, товариш Дунаенко. Але ми його повинні примусити полюбити. Ми примусимо... А поки, як казали були наші батьки старі.

— Лий, поки летється, пий, поки п'ється.

І Євпак налив три чайних стакани з недопитої пляшки.

Коли виходили з хати, він ще раз нагадав Дунаєнкові.

— Розумієте, головне, що постановив народ. Тільки ми скли-чемо свій актив. Знаєте ж мене, я хочу тільки кращого.

— Завтра зробимо... завтра зробимо все. Далі так неможна.

Насторожившись, ніби до розмови прислухались акації, і щось таємниче шепотілись поміж собою. Місяць, як слідчий, визирав з за стріхи. Закутаний в тіні на причілку стояв Пругло.

Який це „свій актив“ думав Методій, але, пізнавши Дунаєнка, заспокоївся. Це, значить, самих кращих... хоч ніби й знайшов від повідь на своє запитання, а додому йшов з тривогою в грудях. Ставши біля двору, довго слухав тужливу мелодію Фаїфана Силі-верстовича.

- Дивлюсь я на нього
- Та й думку гадаю,
- Чому я не сокіл,
- Чому не літаю,
- Чому мені боже крилечок не дав...

Шелестіли листки й миготіли зорі...



## ЧАСТИНА ВІСІМНАДЦЯТА

**К**ОСТЬ і Маринка сьогодні були перекинуті на скиртування. Справа посувалася слабою, й вони цю роботу взяли на себе. Бригада була з тих, що увесь час симулювали, і тепер з ними складати скирти гірше, ніж їсти редьку без хліба.

Іван поїхав до радгоспу просити, щоб надіслали буксир „Трудовикові“ з кейсом. Горб був зайнятий одноосібниками, яких лишилася жменька. Та й вони б були давно в колгоспі, але масова робота серед них занепадала. Був найвлучніший момент скликати „актив“ і позбутися присутності тих, хто б звів збори на нівець. Коли про це думав Євпак, то Дунаєнкові в голову не могло прийти таке. Він знав, що його кожний день атакують — дай хліба! У них не було трудоднів, авансували. Симулянти висували серію найпереконливіших причин, і Дунаєнко справді коливався. Головне, боявся, щоб не загубити авторитету, а така загроза була. Так от сьогодні й було призначено засідання активу, який мав вирішити долю розподілу хліба.

Цікаво було поглянути на цей актив. Тут були торговки пампушками, спекулянти мукою, монопольщики, кваліфіковані ледарі і синьоносі піяки. Цей народ умів ловити двох зайців. Свою методу пристосування так вдосконалили, що їх ви вдень могли бачити на базарі з оклунком різних речей, а ввечері на зборах артилі слухати виступ за ударництво. Сьогодні вони господарювали.

Дунаєнко перед відкриттям зробив вступну промову, зупинився на питаннях, які має вирішити засідання, але шляхів не накреслював. Він говорив — хай скаже „народ“, „маса“.

На обличчях присутніх сковзила прихована задоволеність. Вони на кожному слові хитали головами, видно, поділяючи думку доповідача.

Обрали президію. До неї попав і Дунаєнко. Євпак сидів у куточку навшпиньки, тихенько перешіптувався.

У промовах довго говорили, що через запровадження системи розподілу за трудоднями, а не на їдця, тільки розпадається колгосп і слабе трудова дисципліна. Огрядна жінка у „модній“ спідниці і в'язаній шапочці виголосила таке...

— Голодує народ. Сама не маю й крихти хліба в хаті. Отож перебиваюся сяк-так. Що ж, я повинна пухнути, коли трудоднів не відробила? Виходить, таке...

— Ці трудодні тільки нових куркулів роблять. Куди ж тоді малих дітей дівати? Не викидати ж їх з дому. Я знаю — тим добре, в кого робочих рук багато.

Але так філософствував не тільки оцей одвічний прасол. Межі власницької натури розгоралися, пішли пропозиції.

— Та, що й даром тут теревені розводити. Звичайно, давати тільки на їдця. Їсти хочуть всі.

— Правильно ... Оце чоловік вірно каже — такі ухвальні виголоси сповнювали кімнату, дуже нагадували стару сходку, де обирали понятих.



— То в кого ж яка пропозиція буде? — запитав Дунаєнко.

З гурту знову підвівся чоловік, який говорив проти трудоднів; тепер, не поспішаючи, формулював думку:

— Народ дуже потребує в потребності хліба. Трудодні не кожний має можливість виробити, а особливо малі діти. Признати трудодні хоч і правильно з державної точки, та не дуже підходящі для нашої артілі „Трудовик“ Настасівської сільради. З сьогоднішнього дня розподілити хліб всім порівну, щоб було правильно. Дітям грудним і до трьох років по десять пудів на душу, а від трьох років і до гробової дошки по двадцять пудів на душу. Лишком допомогти державі, тільки й оставить ще на хазяйствені витрати.

Секретар записав без змін. Не було на цім засіданні свідомої революційної бідноти, і ця куркульська постанова чорною плямою увійшла в архіви колгоспу. За покрученими літерами і не вкоровою мовою ховався великий зміст класової боротьби... боротьби за хліб.

За хвилину біля комори був крик, плач і лайки. Сильніші сами запрягали коней і вантажили собі зерно. Хтось добивався „пайка“ на дитину, що мала родитися днями. Тоді ж виникла проблема, щоб на вагітну жінку давали півтора пайки. Людиною, хто вирішував такі конфлікти, був комірник. Він прибавляв тому, кого більше поважав і зменшував, з ким ворогував. Родинні зв'язки мали не останнє місце. На мить запанували підкуркульники й ледарі.

Розгойдалася сліпа стихія приватної власності. Робота стала. Сумно похилив свій залізний клюв новий кейс, німо притулившись до скіртів, стояв „Інтер“. Здавалось, він ховався від цієї соромливої сцени.

Біднота трималась стійко. Старий Мусій намагався дізнатися в комірника, у чім справа, але той з самоповагою заявляв:

— Таке розпорядження. Значиться, так влада постановила.

Методій було й собі заметушився, але потім зараз-же пристав до тих колгоспників, що були з наймитсько-бідняцькою групою. Ониська Лугова вимагала від комірника припинити грабунки. Вона казала, що це витівка куркулів, і про це ніхто не знає. Бігали у сільраду, та там нікого не було. Петро Курченко хотів заборонити, став на дверях і не пускав людей. Один підкуркульник ударив його засувом по голові, і Петро з стогоном упав, заюшений кров'ю. Дика юрма від злості ахнула, але захоплена виром свого власного, через його тіло хлинула знову до каморі.

Методій трохи не заплакав. Йому шкода було дивитись, як в усі кінці тягнули зерно... З рук рвалися чували, і пшениця бурштинними краплинками схлюпувала на землю. Цього не помічав захоплений грабунком „актив“. Чували досипали знову й клали на бричку.

Методій підвів раненого Петра й ніжно-ніжно підтримуючи за плечі, повів до молотарки. Там зібралась чимала купка колгоспників, яким сьогоднішня подія звалилась, мов камінь на голову.



Методій глянув на закривавлені скроні Петра, метушню біля амбару, з протестом виголосив:

— Неправильно!

Чи зрозуміли всю глибину одного слова присутні? Воно довго жевріло десь на дні Методієвої свідомості, розгоралось, і ось тепер спалахнуло полум'ям динаміту.

Неправильно... Так неправильно, адже держава увесь час говорила, що хліб тільки тому, хто робить... Тепер же беруть ті, що в пекучі літні дні своїми оклунками забивали купе пасажирських вагонів. Не хотіли робити, навіть сміялися з нього Методія, а тепер беруть хліб. Чий же він?

Усе життя Методій дбав за хліб. Він хліб, як той казковий, владар, примушував кланятись куркулеві, на довгі роки, а може на завжди, лишати рідні оселі, сім'ю, край, до якого звик, і йти у світ між чужі люди. Алеж і тоді Методій і такі, як він, діставав шматок хліба працею... Тільки нею, тяжкою працею...

— До сільради, хлопці... Треба кінець-кінцем дізнатися, хто дозволив знущатися над нашою працею.

Від молотарки люди пішли за Мусієм. Корінастий упругий стояв, мов той дуб у час бурі, Методій. Він ще раз перевіряв свій шлях. Куди йому йти? Чи до тих он, що дико шматують натруджені сотні пудів... чи до тих хто б'ється за них? Глянув на схід, а ген-ген піднімалась гора. Туди аж за кряж лежали копиці, їх було безліч. Боротьба за хліб тількино починалась. Нє сотні, а тисячі пудів чекали господаря. Хто цей господар?

Рушив з місця і швидко пішов за Мусієм.

Євпак увесь час не з'являвся у двір артілі. Він радів, як дитина і все повторював до Фаїфан Силіверстовича.

— Знаєте, половина роботи зроблена. Тепер би добре заховати кінці.

Маніло прийшов над вечір і приніс гроші. Він розказав, що якби не Євпаків знайомий, то їх готівкою нізащо не одержати.

Ховаючи асигнації під подушку, Євпак наказав Манілові возити собі в сарай пшеницю під видом — „на посів“. Той лашився, як собака, й повторював:

— Зроблю, Митрофане Федотовичу, зроблю.

## ЧАСТИНА ДЕВ'ЯТНАДЦЯТА

**Ш**УМІЛО село, хвилюючись. Звістка, що розподілили хліб на їдця в артілі „Трудовик“, облетіла колгоспівські хати, як блискавка. Одні виправдували правління — мовляв, не сидіти ж нам голодним, інші, навпаки, доводили, що тепер ледарі одержали чужий труд.

І, справді, ті, що в колгоспі ховались від бурі прудкого життя, тепер, прикрившись затишком своїх стріх, пекли білі паляниці, пампушки, готували оклунки. Чоловіки заздалегідь підраховували баріші, накреслюючи маршрути своїм жінкам. У їхнім пляні спекуля-



тивних мандрів зазначались не тільки районів місця... Ні, тут головним чином переважали промислові центри: Сталіно, Харків, Дніпропетровське, Київ. Зранку до пізньої ночі куріли димарі воюючим димом, з вихлопом вилітали пробки горілчаних пляшок, і роздирали повітря п'яні пісні.

Артіль „Боротьба“ кінчила роботу. Навіть старі діди не хотіли сидіти дома. Вони шкандибали до колгоспного двору, там вливались у могутній рух людського потоку. Ентузіазм брав своє. В артілі не вистачало машин, тягла. Не було потрібних будівель, людських кадрів... Але була незламна воля і глибоке переконання. Воно було в основного загону, то й не дивно, що грати перешкод блідли на шляху великої борні за нове, досі незнане, господарство...

Затихло й до того невиразне життя „Трудовика“. Ледарі не йшли робити, бо вже одержали хліб, а більш нічого не цікавило. Плювати їм тепер на труднощі, коли хліб на горищі... Розмагнітило це й решту колгоспників. І не дивно; без них ніби посміялись. Робили, обливались потом під жаром палкого сонця, а хліб пішов по горищах підкуркульників, неробів і всіх, хто не почував пульсу виробничого життя і відповідальності часу.

Дехто з артільців радився потайки дома і готувався писати заяви про вихід.

Сумно мовчав колгоспівський двір. Біля молотарки стояла напівскидана гарба, мов підстрелений птах, опустивши полудрабки. Вітрець поздував полову на току, змішавшись з землею, червоніла пшениця.

Методій самотньо ходив по дворі і, мов сторож, заглядав у всі кутки Його охопив жах. Якесь невиразна думка плуталася в ткані інших і намагалася виплисти на поверхню. Що це? — думав Методій... Невже артіль розпалась?

Раптом від цього стало аж неприємно. В очах закружлялися жовтенькі плями, а все навколо здавалось квітчасте, рухливе.

Куди ж він піде? Знову додому... до своєї похилої халупи. Буде, як і раніше, мов той сліпець, ритися сам на клаптину землі. Ритися мовчки, днями й ночами. Адже доведеться лишити тоді цих охочих до нового життя людей, як ось Кость, дід Мусій, Маринка, Петро...

Згадав Петра. Перед очима сочилось цівкою кров із розбитої скроні.

— Чи кине Петро артіль?

— Ні, він не кине! Не кине!

Вголос себе запитував і в голос відповідав. Власне не відповідав, а кричав... Кричав криком людини, що не хоче вмирати.

Твердо вірячи, що артіль буде працювати, пішов до стайні. Хотів подивитись, чи не розібрали часом коней, як було минулого року. Раптом вразила дика жахлива картина.

Четверо коней аж лопались одне поперед одного... Барки тріщали, а в стайні щось неприродно ревла.

— Ньо! Ньо! Ньо!



Конюхи кричали й хльостали коней довгими лозинами. Маніло бігав в усі кінці і собі намагався ударити якогось з коней.

Затріщав поріг одвірків, далі вони з неймовірною силою вирвалися, ударили верхньою частиною, і щеп лопнув. Коні надміру рванули, тоді з конюшні прожогом висмикнулось тіло лежачої коняки. Вона тріпнула ногами, безсило тріпнула головою, ніби намагаючись встати, і так занімала.

Методієві аж кольнуло в груди. Він як божевільний підскочив до коняки, хапав її за гриву, гладив перенісся: вона лежала трупом. З рота стікала сукровиця, тіло саднило свіжими ранами та якось перелякано дивились великі прозорі очі, залиті кристальною вогкістю.

Методій оскаженів. Він ухватив за петельки Маніла і закричав: — Що ти зробив? Задушив кращу колгоспну коняку!

— Вона хвора. Ми витягли на сонце, щоб узнати, яка в неї хвороба. — Маніло теж тремтів, чи від переляку, чи від злости і позирав на конюхів.

Методій скаженів далі.

— Це ж племенна кобилиця. За неї заплатили півтори тисячі, а ти задавив. І-і-і — гад!

Розмахнувся лівою рукою і вдарив Маніла прямо в лице. Чваркнула кров, замішана з слиною. Полохнулися коні, а їм під ноги упав Маніло, ковтаючи зуби.

Конюхи, щоб не бути свідками, побігли хто куди. Методій став навколяшки перед мертвим тілом коняки й ніжно, гладив горду булану шию.

— Савраска, Савраска... моя люба Савраска...

Маніло прийшов до пам'яті не скоро. Підвівшись, він ніби пізнавав світ. Глянув на Методія, пригадав усе страшне, кошмарне. Мимоволі проказав.

— Бандите. Згнієш у бупрі...

Методій люто повів головою і, захлинаючись від гніву, крикнув.

— Іди, гаде, уб'ю! Злодій!

Маніло, не почувавши під собою землі, побіг униз і кричав.

— Рятуйте, люди! Убиває!

Рятувати ніхто не біг.

— А й справді, як повинен був поступити в таку хвилину чесний колгоспник? — думав Методій.

Пролунала молотарка.

Металева пісня залізним шпилем просякнула гнітючу тугу, обернулася у ній і розірвала на окремі шматки, уламки чорну пелену пригніченої свідомості.

Підвівсь, глянув, де стояли скирти. Дві труби кейса гордо підвели свої горласті кінці і нестримною лавиною сипали вимолочену солому... ба, тільки з однієї труби летіла солома, а друга відбивала полову (Це ж уже артільський винахід). Усе ожило. Котилися гарби, поспішали вантажники, та ледве було видно голови жінок з-за туману соломи.



Став на ноги біля мертвої коняки і не знав, що робити. Серце билося і чомусь захоплювало дух.

— Роблять! Он глянь, роблять!

Тепер Методій кричав, як маненький хлопчик. Це була найбільша радість у його житті. Куди не гляне, скрізь люди, чимсь захоплені і кудись поспішають. Хоче крикнути до них, але вони швидко зникають, а на їхнє місце виринають інші.

Методій комічно топцюється на місці, поривається в усі кінці і не знає, куди бігти... Куди йти? Що робити? Хто це пустив машину?

— Давай коней до гарб! Швидше!

Методій дивиться на літнього чоловіка в засмальцованій жикетці. Незнайоме обличчя... але ні, він його десь бачив. Де він його бачив?!

Що є сили, напружує мозки. Пригадує.

— Швидше! Не гайте часу!

Чоловік майже наказує. Він відчипає барки, дає їх Методієві, а сам кричить.

— Тримайсь!

Барки тяжкі. Коні біжать рясю, за ними біжить і Методій. Він скоро впаде. Не вистачає духу, але чоловік поганяє коней швишде, швидше і біжить сам. Методій дивиться на чоловіка, той широко відміряє кроки—Методієві робиться легше: він попадає в його сліди.

— Дядьку Методію!... Дайте зміну!

Кость гукає на Методія і дає в барабан. Методій уже розуміє все. Його не дивує такий нестримний рух. Біля „Інтера“ Іван, а він любить тільки швидко.

Узяв у Костя вилка, в такт машині замахав руками. Закипіла кров, прибавились сили. Пласти пшениці нестримним струменем лились у барабан. Здавалось, Кость підганяв машину. Так, машиною керували ті, що біля молотарки.

В обід з прожога ковтав гарячий борщ, питав:

— А як у вас там, у радгоспі? Що, кінчили молотьбу?

Чоловік у замасленім піджаці каже, — кінчили — і показує пальцем проти себе.

Глянув — сидить Рудь.

— Чого ти тут?

Рудь сміється, моргає й перепитує:

— Кажеш, чого? Узяли на буксир з радгоспом.

Методій не розуміє, що таке буксир. Він не розуміє самого слова, але знає, що „буксир“ це так працювати, як працюють у радгоспі „Пролетар“, артілі „Боротьба“... Працюють швидко й гарно... коли хто відстав, допомогти.

Він хотів запитувати ще, та людина у засмальцованому піджаці підвелась і гукнула:

— Ану швидше!

Цим вона ніби відповіла... Було все ясно.



## ЧАСТИНА ДВАДЦЯТА

**Р**ІДШАЛИ копиці на полі. Зрівнювався степ, тарахкотіли гарби, гула молотарка. Вона була така ненажерлива, що ледве встигали надавати їй немолоченого хліба.

Дунаєнко ходив, як паралізований. Керівництво роботою фактично перейшло до радгоспівського бригадира Костя та Рудя, що тепер був тут на прориві. Ранком забігав Іван по розпорядження і зникав до вечора.

Одного разу приїздив Секретар РПК. Він довго лазив біля молотарки, говорив з колгоспниками, а потім вимагав від Дунаєнка відомості. Дунаєнко плутався. Секретар говорив ще и про споживацькі настрої. Він, спокійно дивлячись у вічі Дунаєнкові, з розставленою ногою сказав:

— Ти, брат, попав до куркулів на гачок. Вони розкладали артіль, а ти допомагав,

Хотів було виправдовуватись, та той посміхнувся і, обсмикуючи військового френча, кинув:

— Факт... До чого тут слова? Говоритимеш в рай КК.

Буксирники провели збори з членами артілі, і ті добровільно погодилися розібраний хліб повернути назад. До комори його не везли а прямо вантажили на підводи і направляли до союзхлібу. Трох спекулянтів, що не схотіли це робити, виключили з артілі.

Вихід на роботу збільшився, Буксирники допомагали не тільки ліквідувати прорив, але зміцнювати артіль політично й морально.

Багатотиражна газета, яку організувала буксирна бригада, що ранку була тривогу. Не даром вона й мала назву „Тривога“. Їм'я ударників містились довгим стовпиком на першій сторінці. Він зростав щоденно. На четвертій сторінці був „куточок ледаря“. Лихо тому, хто потрапляв до нього. Ледаря у вічі звали зрадником і дивились, як на ворога. Це бадьорило всіх. Життя бурувало, ламаючи грати старих звичок, нестримно мчало вперед.

Євпак втратив рівновагу. Усе, мов, хвилі великого потопу, шаленім вирі понеслось за ним. Він стояв гнилим пеньком старої грєблі, якому загрожував льодолом весни. Виходу не було. Становище зробилося тупим простінком, і його треба було зламати... але як? Хіба можна зламати натиск сильних і відданих?

Він наказав Федотові, який приїхав з бригадою, зіпсувати трактора. Цілу ніч не спали. Федот, мов складав звіт про своє шкідництво в радгоспі. Говорив палко завзято. Євпак дивлячись на молодого, здорового сина приказував:

— Молодець, синку! От добре. Ти вродився такий, як я. Нам лишилося пустити димом усю артіль і звернути це на їхній буксир. Викликати недовір'я людей, а то вони пішли за ними. Це для нас гірше смерті.

Федот клявся батькові виконати його доручення. Коли міг спати, то сон не йшов на думку.



Ранком у „Інтері“ виплавляли підшипники. Загрозувало простоем мінімум два дні, та Рудь дав свого трактора з „Боротьби“, а Федота затримав інспектор міліції. Неохоче сідав на бричку Федот, а Фаїфан Силіверстович скиглив, як переляканий пес:

— Товаришу, защо... Ну защо? Папаша мій був простим дияконом... Я... ж учився в радянській школі...

Інспектор міліції його підсадив на ступені й крикнув.

— Поганяй!

Тарахкотіли колеса по сухому ґрунтови, здіймалася біла курява та з неї доносилося:

— Защо... Папаша — ж мій... Далі мов ковтала молотарка слова недокінченого плачу і реготала могутнім реготом.

Євпак почув для себе небезпеку. Маніло йому розповів, що знайдено артільській хліб у церковній сторожці, і в цьому дехто подейкує навіть на нього.

— Так, значить кінець.

Він дивився лютими очима у низ скелі. Там у болоті ріс очерет, бовталися забруджені качки і скиглила сполохана чайка. Її скигління було повно невтішної скарги й благань. Від цього душу плямували скажені холодні кігті туги... туги за минулим.

Що робити? Хіба піти і розказати отим рухливим чортам усе... усе підле й хиже минуле. Стати разом з ними і впиватися красою труда, як це роблять вони?

— Ні! не підступай!

Євпак відсахнувся, мов від вогню, від своєї думки. Ухопившись за голову руками, щось ніби пригадував, тоді наблизившись до Маніла і, по-звірячому дивлячись йому в вічі, шипів, як гадюка.

— Ой, не можу!

Маніло крикнув, як ужалений, і озираючись кругом, швидко пішов туди, де диміла молотарка.

— Зрадник! Боягуз!

Брудна лайка і Євпакова погроза міцно ударились об ухо Маніла, та він їх уже не боявся.

Хвилини йшли за співом мотора. Вони йшли, щоб не вернутись ніколи, але за собою лишали нестертий шлях людської бойни. Вона була, як спогад, як факт!

Згадуючи минуле, наступаючі колони завзято бились за шлях нових перемог.

Коли чорним гайворонням насувалася ніч, Євпак підійшов до скирти. Мертва тиша бентежила душу. Руки дрижали, як в паралітика, дрижало все тіло.

— Та що це я? — думав Євпак.

Він уявив собі вогнені язики непідступного полум'я. Ось уже вони обгортають усю скирту, молотарку, трактор. Вітром переносяться до дерев'яної коморі, і двір „Трудовика“, осяяний загравами пожежної стихії...

Бігають люди, кричать... плачуть. Хліб неблагано горить



Вітер рве шматки кучерявого жару, кидає прямо в вічі людям... Тій ненависні злидоті, що зруйнувала його спокій... владу... щастя...

Євпак хижіє. Автоматично виймає пляшку гасу і кропить нею кусок скирти. Шелестять, благаючи, колоски. Євпаківі приємно, радісно. Затуляючись сіряком, лягає прямо на скирту, черкає сірник. Він заіскривсь, ковильнувся синій пламень і от-от загасне.

— Невже згасне? — Раптом сірник розгорається.

Тепер видно, як посхиляли свої довгенькі ланцюжки колоски. Євпаківі задеться, що вони дрижать.

— Ага, дріжите! Прокляті!

Євпак притискує голос і разом прикладає вогонь до колосків. Вибухнуло вогнище. Відступив, засміявся. Вогонь заготів, зареготав і синіми язиками подерся вгору. Світло нерівними полосками впало на землю. Коливаючись, посувалось далі й далі.

Ще раз глянув. Стиснув зуби, зігнувшись, побіг, у чорну темряву ночі. Раптом щось важке впало на плечі, болюче смикнуло назад.

— Стій, гадюка.

— Спасайте, пожежа.

— Хлопці, підкачайте сюди пожарку!

Рука все міцніш давила за плечі і волокла до вогню. Невже пропало - думав - Євпак? Туди де й Фаїфан Силіверстович. Хоч би ж було скирту спалити. Злість закипіла і перемішалася з жалем.

Намацав холодну колодочку черкаського ножа. Трепетнувся і з розмаху вдарив у спину. Ударив, що було сили.

— На! За все!

Могутня рука рванула ніж. Він десь брякнув, поповши на металевий уламок. Пальці тиснули лещетами горло. Промайнуло в пам'яті, що там десь свої пожалкують... закричав хрипло, дико.

Ноги вже не держали, на лице щось тепле-тепле падало, падало в рот. Повів язиком, відчув солохе, липке. Ударив запах крові. Значить, погано попав.

Зиркнув, хто це.

За горло давив Методій. З правого плеча просочувався живий струмочок крові. Скрізь бігали люди, вони вже оточили їх. Збоку стояв грізний нахмурений Кость, біля нього струнка, бадьора Маринка. З ними стояв Іван. Він пронизував Євпака очима непримиренної боротьби, зненависти й міці.

Зробилось страшно, пригадав кручу й сполохану чайку.

Останнім прибіг Дунаєнко. Розхристаний, переляканий. Довго нічого не розумів, а тоді, мов раптом перед ним розчинилася брама.

— Це ви? Ви?..

Євпак затиснутий руками присутніх, намагавсь белькотати.

— Що впізнав друга — кинув Кость до Дунаєнка і його слова залилися з переможною музикою трансбою, який заливав останню іскру.



У залі душно, тісно, але настрій бадьорий. Голова райКК просто і ясно говорить про класову боротьбу, вигострюючи це на фактах Настасівської сільради. Його переривають вигуки.

— Правильно!

— Наш шлях — шлях боротьби. Не кожний з нас витримує натиск ворога. Сьогодні ми позбавили партквитків двох, що боючись труднощів, фактично стали агентами куркуля, але це не все. Боротьба не стала, і ми повинні не зупиняти наступу.

— Ви виконали плян хлібозаготівлі, ви чесно боролись за лєнінське гасло! Вручаючи вам Червоний перехідний прапор, ми певні, що ваша сільрада і далі з гордістю зможе його пронести незаплямованим крізь бурю класових боїв.

Червона китайка могутнім крилом переливається над портретом Леніна, всі в пориві нестриманої сили і ентузіазму встають, приймаючи неоцінімий подарунок. Мнучи в руках шапку, виходить наперед Методій, переступаючи з ноги на ногу, ніяково посміхається, але зиркнувши вбік, Дунаєнка і Дунди, говорить вже рішуче:

— Ми висуваємо зустрічного — п'ять тисяч...

— І „Боротьбу“ викликаємо.

Рудь радий, сміється. Весело посміхаються колгоспники з „Боротьби“. Вони горді, що за їхньою допомогою східня артіль вийшла з прориву і тепер уже змагається з ними.

— Приймаєм! — несуться голоси.

Методій не йде з міста, він чекає поки вигукнуть, а тоді продовжує знову.

— Моя пропозиція замінить назву нашої артілі... „Трудовик“ — це назвав Євпак, воно якось по куркулячому.

— Молодчина Методій — вигукає Кость. Він пропонує це питання поставити на наступних зборах колгоспу. З місця схоплюється одна бадьора Маринка і „криє“ Костя.

— Чого чекати... зараз і дамо нову назву. „Перемогою“ назовемо.

— Можна й перемогою назвати, — з президії говорить Іван, — тільки цю перемогу треба по-більшовицькому закріпити і наступати далі.

— Інакше й не може бути! — говорить дід Мирон.

— Інакше не може й бути, — несеться по всій залі металевим передзвоном з сильних грудей.

(Кінець першої частини).

Радгосп „С.Г. - Пролетар“

Комуна „Авангард“

1931 рік.